

В.Р. Баглюк
студентка магістратури
Маріупольський державний університет,
м. Маріуполь, Донецька область, Україна

ТЕМА ПОДОРОЖІ У ТВОРАХ МАРКА ТВЕНА

Анотація. У статті висвітлюється значення теми подорожі та мотиву дороги як важливих чинників формування сюжету. Подорож як жанр зіграла особливу роль у становленні американської літератури, ставши одним із перших зразків американської національної культури в цілому. Сформувався ряд національних традицій жанру, які втілюються в творчості Марка Твена.

Ключові слова: подорож, тревелог, фронтір, жанр, сюжет, фольклор.

Подорож в усі часи сприймалася як значуща подія, що вимагає документальної фіксації. Мотив мандрів, мотив дороги лежить в основі ранніх міфів, легенд, фольклорних оповідань. Подорож грає важливу роль у гомерівському епосі, у творах античних істориків. Склалися і самостійні жанри non-fiction, засновані на подорожі: подорожні нариси, щоденники та репортажі, науково-географічні описи, листи, послання з дороги, путівники.

В американській культурі і літературі, в становленні національної свідомості та характеру жанр подорожі зіграв особливу роль. Це було пов'язано з історичними умовами колонізації Нового Світу, яка розпочалася з переселення, тобто з подорожі за океан, і тривала протягом довгого часу в зв'язку з міграцією до західних кордонів континенту. Американська література неминуче повинна була ґрунтуватися на мотиві подорожі як на одному з центральних. Тяжіння до факту, достовірності і правдоподібності, яке є характерною властивістю для жанру подорожі, можна пояснити особливостями пуританського менталітету американців, який передбачає наявність здорового глузду, що не допускає надлишкової фантазії і прикрашення життєвих реалій.

Оскільки подорож була одним із головних моментів американської історії і культури, вона ж стала найважливішим формотворчим елементом національної літератури, який став сюжетним і композиційним стрижнем художніх творів. Мотив мандрівки в тій чи іншій формі присутній майже у всіх американських прозаїків і поетів. Улюбленими темами американських письменників завжди були морські плавання, життя фронтиру, поневіряння по просторах Нового Світу, поїздки в Європу. Досить згадати моряків Г. Мелвілла, першопрохідців Ф. Купера, «паломників» і туристів Марка Твена. Йдуть із дому і відправляються в шлях назустріч своїй долі герої Т. Вулфа, В. Фолкнера, Р. П. Уоррена. У надії знайти рай рухаються до тихоокеанського узбережжя золотошукачі Брет Гарта і Джека Лондона, фермери Джона Стейнбека.

Формування жанру подорожі відбувалося в процесі спонтанного накопичення різноманітного досвіду, відображеного в різних свідченнях, звітах, спостереженнях. Це породило еkleктичність жанру подорожі – поєднання в ньому елементів різних жанрів, пов'язаних зі спробою їх авторів відтворити цілісну картину світу з різномірних елементів. У результаті склався певний тематичний, композиційний канон, досить вільний за своїм характером. Основна увага приділялася не безпосереднім враженням, а статичним, узагальнюючим описам, стиль викладу був нейтральним. Однак природа жанру, що знаходиться в постійному контакті з реальністю, така, що йому завжди були притаманні динамічність і відкритість. Він включав щоденники і листи, хроніки і трактати, факти і вигадка, відрізнявся великою стильовою різноманітністю. З'явився термін тревелог, під яким розуміється літературний жанр, в основі якого лежить звіт про подорож, але не просто хронологія поїздки, а реакція на побачене. Сучасний тревелог об'єднує мистецтво інтелектуальної подорожі зі здатністю вникати в життя і культуру чужої країни.

Зробивши докладний аналіз численних праць на тему жанру подорожі, літературознавець О. Деремедведь доходить висновку, що у філологічній науці дотепер не вироблено ані загальних критеріїв потрактування даного явища, ані єдиної термінологічної бази щодо всіх його структурно-значенневих одиниць. Відтак вона пропонує певний «узагальнений» погляд на літературу мандрів, яка утворює особливу галузь словесної творчості, в межах якої виділяються, як мінімум, три самостійних ареали. Пер-

ший – власне художній – поєднує твори про вигадані мандрівки (роман-подорож, повість про подорож тощо). На протилежному полюсі концентруються описи реальних поїздок, здійснених із суто пізнавальними цілями (дорожні звіти й нотатки науково-популярного характеру, а також путівники, складені на їх основі). Роботи такого характеру вводяться до сфери літературної, а не суто наукової творчості, оскільки в них відбувається відбір, систематизація, компонування й белетристична обробка зібраного матеріалу. Межує з кожним із цих ареалів значний масив творів документально-художнього типу, звернених до невігаданих подорожей [1, с. 8].

Особливий пласт літератури, присвячений подорожам, становила література фронтиру. До літератури фронтиру в широкому сенсі відносяться фольклорні історії, анекдоти та гумористичні небилиці, звіти дослідників, шляхові щоденники переселенців, автобіографії золотошукачів, художні твори різних жанрів. Загальним мотивом фронтирної літератури стала невідповідність уявлень про життя на лоні незайманої природи реальним умовам, в яких переселенцям доводилося боротися за своє життя. Художня література, що виникала на цій основі, мала романтичні риси. У певному сенсі саме життя на фронтірі сприяло становленню романтичного світосприйняття, наближаючи людину до природи і формуючи в неї уявлення про зв'язок свободи з незіпсованим цивілізацією життям [4, с. 116]. Яскравим прикладом подорожніх нарисів, написаних в романтичній манері, є твір Вашингтона Ірвінга «Поїздка в прерії» (1835).

У творчості Марка Твена (1835–1910) жанр подорожі займає особливе місце. За своє життя Твен змінив безліч професій та придбав колосальний досвід. Він був друкарським робітником, репортером, лощманом на Міссісіпі, солдатом в армії південців, шукачем золота в Неваді, журналістом провінційної преси в Каліфорнії, читав публічні лекції, займався бізнесом. Йому доводилося зустрічатися з величезною кількістю людей із різних соціальних груп: представниками «низів», суворими мешканцями фронтира, письменниками, політиками, членами правлячих династій. Твен отримав унікальний життєвий досвід, який знайшов різноманітне віддзеркалення в його книгах, в яких присутні і елементи його автобіографії. Твен постійно подорожував. Понад десять разів протягом свого життя він перетнув Атлантику. Подорожі були для нього свого роду творчим імпульсом. Його першою великою книгою став твір на тему подорожі «Простаки за кордоном». Протягом усього життя Твен звертався до цього жанру, як би випереджаючи їм наступний етап своєї письменницької біографії. Марк Твен написав п'ять книг про свої подорожі: три про закордонні поїздки – «Простаки за кордоном» («The Innocents Abroad», 1869), «Пішки по Європі» («A Tramp Abroad», 1880), «По екватору» («Following the Equator», 1897) і дві книги про подорожі по Америці – «Без нічого» («Roughing It», 1872) і «Життя на Міссісіпі» («Life on the Mississippi», 1883).

Обсяг науково-критичної літератури, присвяченої Твену, величезний. «Твеніана» являє собою самотійний напрям в історії американістики. І хоча американськими (Д. Ганзел, К. Кардвел, Ф. Робінсон) і вітчизняними (О. Долгушева, Я. Засурський, З. Лібман, О. Старцев) літературознавцями проведена значна дослідницька робота, творчість знаменитого американського письменника залишається не до кінця вивченою. Залишаються без належної наукової уваги важливі для розуміння розвитку творчості письменника в цілому й улюблені читачами твори М. Твена, написані в жанрі подорожі, а також деякі художні твори, як, наприклад, «Янки з Коннектикуту при дворі короля Артура», «Таємничий незнайомиць», «Сатана і його небіж сатаня» та інші. Відтак **актуальність** нашого дослідження зумовлена необхідністю цілісного сприйняття творчості Марка Твена, яке неможливе без урахування його ранньої творчості та напівзабутих творів пізнього періоду. Зокрема, **мета** цієї статті полягає у висвітленні особливостей художнього відтворення у творчості письменника теми подорожі.

І до Марка Твена про подорожі до Європи писали відомі автори: Ф. Купер «Експерсії по Швейцарії», «Експерсії по Італії»; Н. Готорн «Старий будинок»; Д.Р. Лоуелл «Подорожі біля вогнища». В їхніх творах простежується досить різка критика Європи. Вони нарікали, що тодішня Америка перебувала в безсиллому жаху перед Європою, обурювалися облудою, з якою європейці виявляли свою перевагу перед американцями. Твен у «Простаках за кордоном» у певному сенсі продовжує традиції своїх попередників-співвітчизників. У його книзі знайшли відображення і «демократичний індивідуалізм», і критика європейського снобізму, і обурення по відношенню до жителів Європи, і відверті, типово американські хвастощі успіхами своєї країни. Новаторство Твена, як вважає В. Шачкова, полягає не в зверненні до нових мотивів, а в їх співвідношенні і трансформації в нові жанрові і стилістичні форми. Крім того, Твен створює новий тип героя-оповідача, героя-виконавця різних ролей. Його постійна, часом несподівана зміна точок зору, позицій, з яких ведеться розповідь, стилістичних манер можна навіть назвати простою зміною масок [5, с. 260]. Б. Міхельсон висловлює думку, що «Простаки за кордоном» можна назвати

книгою подорожей не тільки з точки зору теми, але і з точки зору форми книги. Це не просто подорож по країнах світу, а й прогулянка по формам і способам оповіді. «Ми проходимо крізь сентиментальність і пародію, патріотизм і антиамериканізм, вигадку і повільну дійсність» [6, с. 301]. Успіх тревелогів (книги подорожей) Твена безпосередньо залежить від захопленості грою і задоволення від розважальної подорожі, яке відчуває сам Твен. «Пішки по Європі» («Tramp Abroad») і «По екватору» («Following the Equator») були менш успішні саме тому, що мали традиційну літературну форму подорожі, несли в собі значний елемент серйозності і поміркованості і були позбавлені ігрового начала.

«Без нічого» – книга про «домашню», фронтірну подорож по території американського континенту в пошуках удачі і багатства. Якщо в «Простаках за кордоном» Твен писав про майбутнє, про перспективи, про передчуття власних відкриттів, то в «Без нічого» він розкриває своє минуле, описує події, що вже трапилися. Ці історії містять фантастичні перебільшення, хвастощі і досить грубий фронтірний гумор, який має фольклорне походження. Незграбні байки, що існували в усній формі в середовищі фронтір-сменів, Твен перетворює в художній текст, який зберігає своєрідний колорит і чарівність фронтірного фольклору. Це історії про бізонів, про суд генерала Банкомба, про розбійника Слейда, майстерно вплетені Твеном в тканину подорожі. Об'єднує ці дві книги їх індивідуальний стиль і творча манера Марка Твена. Хоча в названих вище книгах Твен звертається до різних життєвих обставин і пригод, можна сказати, що і в «Простаках за кордоном», і в «Без нічого» Твен ставить свого героя в положення простака, який зустрівся з новим, незнайомим для нього раніше світом. Про зв'язок цих двох книг свідчить і той факт, що одним із варіантів назви книги було «Простаки вдома» [4, с. 193].

Тема подорожі та пов'язаних із нею пригод та зустрічей домінує і в художніх творах американського письменника. «Пригоди Гекльберрі Фінна» («Adventures Of Huckleberry Finn», 1884) визнається найкращим твором Марка Твена та одним із претендентів на звання Великого американського роману. Книга нарисів Твена «Життя на Міссісіпі» і «Пригоди Гекльберрі Фінна» створювалися майже одночасно, перша з них може розглядатися як пролог до другої. Грунт для їх появи підготували події, що відбувалися в США у 80-х роках: реакція на Півдні, дискримінація негрів, посилення плутократії, загострення соціальних конфліктів. Вже в книзі «Життя на Міссісіпі» Твен починає свій суд над цивілізацією. Створена в момент кризи, що починається в «американській мрії» Твена, ця книга відтворює його шлях від «Тома Соєра» до «Гекльберрі Фінна» – від надії до розчарування – у формах, що вражають своєю графічною чіткістю [3, с. 114].

Стрижневим компонентом сюжету цього видатного роману є подорож, своєрідна одиссея, хлопчика Гека Фінна, який пливе вниз по Міссісіпі на плоту з «біглим» негром Джімом. У міру того, як пліт спускається за течією, перед читачами проносяться десятки містечок, що дримають далеко від фронтиру, що рухається на Захід; патріархальні ферми, садиби південних плантаторів, де тоді ще панувала вендетта. Виникають несподівані ландшафти, вихоплюються з життя людські характери: пройдисвіти «король» і «герцог», старий Боггс, міський п'яничка, якого пізніше вб'є полковник Шербурн, південний «джентльмен»; натовп нероб, які цілими днями, жуючи тютюн, розгулюють по вулицям сонних містечок.

Образ Міссісіпі представляє один з оповідних центрів книги. Образотворча міць, з якою він написаний, надає йому значення своєрідного символу. Прекрасна річка, багатоводна, норавлива, вільна, стає уособленням нічим не скутої свободи – цієї вічної мрії людства. Вона зберегла красу свого первозданного вигляду лише там, де він зображений в дзеркалі живої і нескореної природи. У світі загального рабства лише одна Міссісіпі вільна. Із невимушеною легкістю вона розбиває ланцюги, якими її намагається скувати людина. «Марку Твену вдалося художньо відтворити реалістичну картину життя в долині річки Міссісіпі, розгорнути панораму історичної епохи завдяки різноманітності типізованих характерів» [2, с. 88].

Повість «Принц і жебрак», яка вийшла друком у 1882 році, переносить читачів в Англію епохи Тюдорів. Злидар Том Кенті і юний король Едуард VI випадково міняються місцями, внаслідок чого король під час мандрів шляхами своєї країни відчуває на собі всі тяготи життя простого люду.

У романі «Янкї з Коннектикуту при дворі короля Артура» (1889) наявні два типа подорожі: в часі, яку Твен ввів за шість років до появи відомого роману Г. Уеллса «Машина часу», та в просторі. Талановитий механік Хенк внаслідок контузії опиняється в Англії часів легендарного короля Артура і, використовуючи свої знання науки, техніки та історії, починає змінювати британське суспільство за зразком Америки XIX століття. Марк Твен застосовує вже знайомий сюжетний прийом: щоб ближче ознайомитися з життям простого люду, янкї і король відправляються в подорож по країні, переодягнувшись простолюдинами. Але, на відміну від короля Едуарда, король Артур, незважаючи на отримані враження, залишається на стороні знаті.

У підсумку зазначимо, що Марк Твен створив традицію жанру подорожі з елементами репортажу, автобіографії, есе, листів, яка знайшла своє відображення в подальшому розвитку американської літератури ХХ століття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Деремедведь О. Жанрові особливості англійської жіночої літератури мандрів кінця XVIII – першої половини XIX століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.01.04 «Література зарубіжних країн». Сімферополь: 2008. 24 с.
2. Лібман З. Марк Твен. Життя і творчість. К.: Дніпро, 1977. 143 с.
3. Ромм А. Марк Твен. М.: Наука, 1977. 192 с.
4. Стеценко Е. История, написанная в пути... (Записки и книги путешествий в американской литературе XVII – XIX вв. М.: ИМЛИ РАН, 1999. 312 с.
5. Шачкова В. Америка и Европа в книге Марка Твена «Простак за границей» // Актуальные проблемы американистики: Материалы десятого международного научного семинара. Нижний Новгород: ФМО ННГУ, 2004. С. 259–261.
6. Michelson B. Mark Twain the tourist: The Form of the Innocents Abroad // On Mark Twain. The best from American literature. Ed. By Louis J. Budd and Edwin H. Cady. Durham, 1987. 392 p.

В.Р. Баглюк. Тема путешествия в произведениях Марка Твена. – Статья.

Аннотация. В статье освещается значение темы путешествия и мотива дороги как важных факторов формирования сюжета. Путешествие как жанр сыграло особую роль в становлении американской литературы, став одним из первых образцов американской национальной культуры в целом. Сформировался ряд национальных традиций жанра, которые воплотились в творчестве Марка Твена.

Ключевые слова: путешествие, путевой очерк, фронтир, жанр, сюжет, фольклор.

V. Bahliuk. The theme of travel in Mark Twain's works. – Article.

Summary. The article covers the role of the theme of travel and the motive of the road as important factors in the formation of the plot. Travel as a genre played a special role in the development of American literature, becoming one of the first examples of American national culture in general. A number of national genre traditions emerged in the process of formation and later they embodied in the works of Mark Twain.

Key words: trip, travelogue, frontier, genre, plot, folklore.